सत्यमेव जयते

यशदा

प्रकल्प समाप्ती निर्गमन
(EXIT PROTOCOL)
मार्गदर्शिका

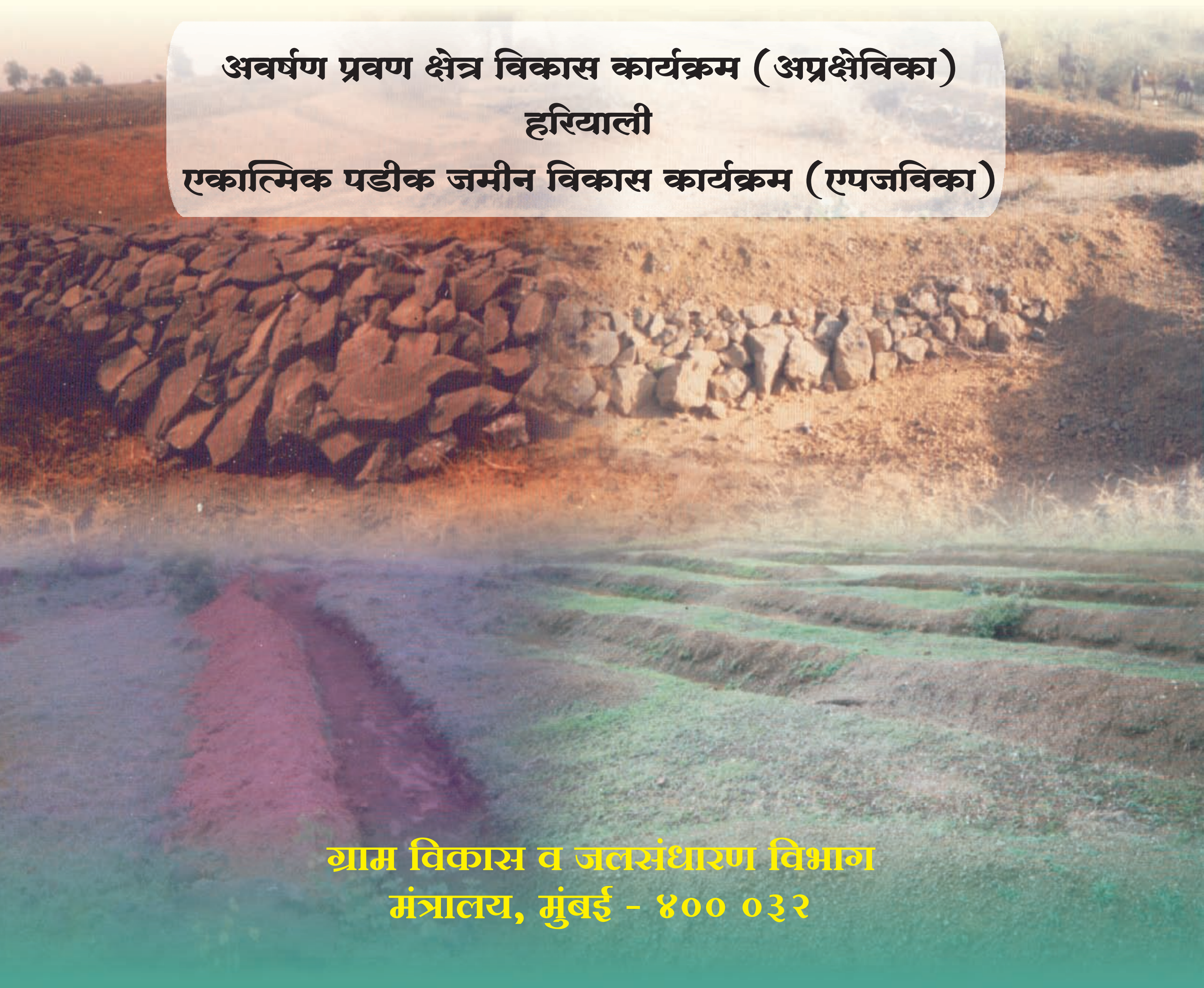

अवर्षण प्रवण क्षेत्र विकास कार्यक्रम (अप्रक्षेविका)

हरियाली

एकात्मिक पडीक जमीन विकास कार्यक्रम (एपजविका)

ग्राम विकास व जलसंधारण विभाग

मंत्रालय, मुंबई - ४०० ०३२

सत्यमेव जयते

प्रकल्प समाप्ती निर्गमन

(EXIT PROTOCOL)

मार्गदर्शिका

- अवर्षण प्रवण क्षेत्र विकास कार्यक्रम (अप्रक्षेविका)
- हरियाली
- एकात्मिक पडीक जमीन विकास कार्यक्रम (एपजविका)

ग्राम विकास व जलसंधारण विभाग
मंत्रालय, मुंबई - ४०० ०३२

प्रकल्प समाप्ती निर्गमन

प्रेरणा

श्री. व्ही. गिरीराज, भाप्रसे
प्रधान सचिव, जलसंधारण

डॉ. संजय चहांदे, भाप्रसे
महासंचालक, यशदा

श्री. एस. चोक्कलिंगम, भाप्रसे
अतिरीक्त महासंचालक, यशदा

मार्गदर्शन

श्री. सुनील चव्हाण, उप सचिव, जलसंधारण
श्री. प्रल्हाद कचरे, संचालक (रा.ग्रा.वि.सं.), यशदा
डॉ. हेमंत वसेकर, अतिरीक्त संचालक, (रा.ग्रा.वि.सं.), यशदा
श्री. अनिल घावटे, सहयोगी प्राध्यापक, पाणलोट व्यवस्थापन केंद्र, (रा.ग्रा.वि.सं.), यशदा
डॉ. राजेंद्र पवार, सहा. प्राध्यापक, (रा.ग्रा.वि.सं.), यशदा

विशेष साहाय्य

श्री. विजय पाटील, अवर सचिव, मंत्रालय मुंबई
श्री. सुनिल गवळी, सहायक, मंत्रालय मुंबई
श्री. किरण गुरमे, प्रकल्प अधिकारी, पाणलोट व्यवस्थापन केंद्र, (रा.ग्रा.वि.सं.), यशदा

विशेष सहभाग

श्री. आर. के. बामणे, प्रकल्प संचालक, डी. आर. डी. ए., नांदेड
श्रीमती. शालीनी कडू, सहायक आयुक्त (विकास), पुणे आयुक्त कार्यालय.
श्री. के. टी. शिंदे, सहायक प्रकल्प अधिकारी, डी. आर. डी. ए., सोलापूर
श्री. अनिल भोकरे, सहायक प्रकल्प अधिकारी, डी. आर. डी. ए., जळगांव.
श्री. शिरीष तेरखेडकर, स्पॅन ग्रुप, स्वयंसेवी संस्था.
श्री. थॉमस पडघलकर, वॉटर, अहमदनगर, स्वंयसेवी संस्था.
अजित शिंदे, सचिन काळदाते, संघरत्न सोनवणे, अतुल गाडे, दिनेश साळवे, गणेश शितोळे, अमर ढाले, शीतलकुमार घुणे

प्रथम आवृत्ती - जुलै २०१३

प्रकाशक

यशवंतराव चव्हाण विकास प्रशासन प्रबोधिनी
राजभवन आवार, बाणेर रोड, पुणे - ४११ ००७

मुद्रक

रेप्रो व्हिजन प्रिंटर्स प्रा. लि.,
नांदेड फाटा, सिंहगड रोड, पुणे (०९३७१०११३६०/(०२०) ३२५२७१५३)

(केवळ प्रशिक्षणार्थींकरिता विनामूल्य)

रोजगार हमी योजना
आणि
जलसंधारण

संदेश

केंद्र शासनाने एप्रिल, २००३ मध्ये पाणलोट विकासाठी हरियाली मार्गदर्शक सूचना लागू केल्या. या मार्गदर्शक सूचनांनुसार देशात पाणलोट विकासाची कामे सन २००३ ते २००८ या कालावधीत मोठ्या प्रमाणावर घेण्यात आली.

सन २००१ च्या पाणलोट विकास व २००३ च्या हरियाली मार्गदर्शक सूचनांनुसार जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणामार्फत अवर्षण प्रवण क्षेत्र विकास कार्यक्रम व एकात्मिक पडीक जमीन विकास कार्यक्रम या अंतर्गत पाणलोटाची कामे पूर्ण करण्यासाठी राज्य शासनाने यशदा सारख्या राज्यस्तरीय संस्थांमध्ये कार्यशाळा आयोजित करणे, मशीनद्वारे उपचार कामे करण्यास मान्यता, आर्थिक मापदंड निश्चित करणे, राबविलेल्या कामांची माहिती ग्रामसभेस देणे, सामाजिक अंकेक्षण करणे, राज्य, विभाग व जिल्हा स्तरांवर पाणलोट विकास समिती गठीत करणे, तक्रार निवारण व्यवस्था, पाणलोटाचा नियमित आढावा घेणे यासारख्या विविध उपाययोजना केल्या.

केंद्र शासनाने अवर्षण प्रवण क्षेत्र विकास कार्यक्रम, एकात्मिक पडीक जमीन विकास कार्यक्रम, हरियाली, या कार्यक्रमांचा बारकाईने अभ्यास करुन एकात्मिक पाणलोट व्यवस्थापन कार्यक्रम सामाईक सूचना-२००८ लागू केल्या. हरियाली योजनेत सुरु असलेले प्रकल्प आराखड्यानुसार पूर्ण करण्यासाठी पुरेसा अवधी देऊन ते पूर्ण करुनच प्रकल्प समाप्ती निर्गमन (Exit Protocol) करण्याच्या सूचना सर्व राज्यांना देऊन सर्व प्रकल्प कार्यान्वयन यंत्रणाना यातून बाहेर पडण्याच्या सूचना दिल्या.

अवर्षण प्रवण क्षेत्र विकास कार्यक्रमांतर्गत आजपर्यंत एकूण ७१८५७७ हे. क्षेत्रापैकी सुमारे ५८४२८३ हे. क्षेत्रावर उपचार करण्यात आला. हरियाली कार्यक्रमांतर्गत एकूण ७२३४९३ हे. क्षेत्रापैकी सुमारे ४९२५१४ हे. क्षेत्रावर उपचार करण्यात आला. तसेच एकात्मिक पडीक जमीन विकास कार्यक्रमांतर्गत एकूण ५१५०६३ हे. क्षेत्रापैकी सुमारे ३९०२५५ हे. क्षेत्रावर उपचार करण्यात आला.

राज्य शासनाने महाराष्ट्रातील प्रकल्प समाप्तीबाबत यशदा पुणे यांच्या सहकार्याने संपूर्ण राज्यासाठी एकच Exit Protocol Strategy Training Module तयार केले आहे. जलसंधारण विभागातील अधिकाऱ्यांचा हा उपक्रम अभिनंदनास पात्र आहे. याचा उपयोग निश्चितच राज्यातील सर्व प्रकल्प कार्यान्वय अभिकरणांना तसेच जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणेच्या अधिकाऱ्यांना होईल अशी अपेक्षा आहे.

डॉ. नितीन राऊत

महसूल, पुनर्वसन व मदत कार्य
भूकंप पुनर्वसन, सहकार, पणन वस्त्रोदयोग,
जलसंधारण व रोजगार हमी योजना

संदेश

पाणलोट विकासासाठी राज्यात राबविण्यात आलेले प्रवण क्षेत्र विकास कार्यक्रम(अप्रक्षेविका), हरियाली व एकात्मिक पडीक जमीन विकास कार्यक्रम (एपजविका) हे तीनही प्रकल्प आता समाप्त करण्यात येत आहेत.

केंद्र शासनाने एप्रिल, २००३ मध्ये पाणलोट विकासासाठी हरियाली मार्गदर्शक सूचना लागू केल्या. त्यापूर्वी पाणलोट विकासासाठी सन २००१ च्या अवर्षण प्रवण क्षेत्र विकास कार्यक्रमाच्या मार्गदर्शक सूचना अंमलात होत्या. पाणलोट विकासाच्या या सर्व प्रकल्पांतर्गत शासकीय विभागांबरोबरच अशासकीय संस्थांनीही प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरण म्हणून काम पाहिले आहे. अवर्षण प्रवण क्षेत्र विकास कार्यक्रमाची मार्गदर्शक सूचना केंद्र शासनाने सन १९९५ मध्ये सर्व राज्यांमध्ये लागू केली व १९९९ मध्ये त्यात काही बदल करण्यात आले.

पंचायतराज व्यवस्थेतील ग्रामपंचायत या घटकाला पाणलोट विकास कामात सहभागी करुन पंचायत राज व्यवस्था बळकट करण्याचा निर्धार व अंमलबजावणी केंद्र शासनाने केली आहे. हरियाली पाणलोट विकास मार्गदर्शन सूचना लागू केल्यानंतर सन २००३ ते २००८ या कालावधीत हरियाली मार्गदर्शक सूचनांनुसार देशात पाणलोट विकासाचे काम हाती घेण्यात आले. हे काम गावपातळी, प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरण स्तर आणि जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा अशाप्रकारे तीन स्तरांवर करण्यात आले.

शासनाने यशदा पुणे यांच्या मदतीने प्रकल्प समाप्ती निर्गमन (Exit Protocol) आराखडा तयार करण्याची कार्यवाही पूर्ण केली आहे. त्यानुसार सर्व संबंधित घटकांचा विचार करून संपूर्ण राज्यासाठी एकच प्रकल्प समाप्ती निर्गमन (Exit Protocol Strategy) प्रशिक्षण मोड्यूल (Training Module) शासन प्रकाशित करीत आहे. या अभिनव उपक्रमाबद्दल मी जलसंधारण विभागातील अधिकारी व कर्मचारी यांचे हार्दिक अभिनंदन करतो. याचा उपयोग राज्यातील सर्व प्रकल्प कार्यान्वय अभिकरणांना तसेच जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणेच्या अधिकाऱ्यांना होईल अशी आशा आहे.

सुरेश धस

प्रधान सचिव
(जलसंधारण)

संदेश

केंद्र शासनाने एप्रिल २००३ पासून पाणलोट विकासासाठी हरियाली मार्गदर्शक सूचना लागू केल्या. त्यापूर्वी पाणलोट विकास कार्यक्रमासाठी अवर्षण प्रवण क्षेत्र विकास कार्यक्रमाच्या मार्गदर्शक सूचना कार्यरत होत्या. ग्राम विकास कार्यक्रमात पंचायतराज व्यवस्थेतील ग्राम पंचायत ही विकास कामाच्या केंद्रस्थानी काम करू लागली.

या विकासात्मक बदलाचा केंद्र स्तरावरुन तसेच नियोजन आयोगाचे सदस्यांनी अभ्यास केल्यानंतर पंचायतराज व्यवस्था बळकट करण्याचा निर्धार तत्कालीन केंद्र शासनाने केला. गावाच्या स्वयंपूर्ण विकासा करीता पाणलोट विकास मार्गदर्शक सूचनानुसार देशांत पाणलोट विकासाचे काम हाती घेण्यात आले. पाणलोटाच्या विकासात्मक कार्याच्या अनुषंगाने चालू असलेल्या वेगवेगळ्या योजनांचा सूक्ष्म अभ्यास करून एकात्मिक पाणलोट व्यवस्थापन कार्यक्रम सामाईक मार्गदर्शक सूचना २००८ लागू केल्या आहेत. परिणामी केंद्र शासनाने हरियाली योजना बंद करण्याचा निर्णय घेऊन प्रकल्पातून निर्गमन करण्याचा सूचना सर्व राज्यांना देण्यात आल्या. या कार्यक्रमातील सर्व प्रकल्प कार्यान्वयन यंत्रणांना यातून बाहेर पडण्याची प्रक्रिया आता सुरु होत आहे.

निर्गमनाच्या सूचना केंद्र स्तरावर दिलेल्या असल्या तरी निर्गमनाबाबतची प्रक्रिया राज्य शासनाने तयार करणे अपेक्षित आहे. सबब राज्य पातळीवर असलेल्या सर्व प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरणासाठी एकच पद्धत (Uniform Procedure) तयार करण्यासाठी राज्य शासनाने यशदा, पुणे यांच्या सहकार्याने हे काम पूर्ण केले आहे. यामध्ये सर्व घटकांचा विचार घेऊन संपूर्ण राज्यासाठी एकच प्रकल्प समाप्ती निर्गमन (Exit Protocol Strategy) प्रशिक्षण मोड्यूल (Training Module) तयार केले आहे. हे अभिनव मोड्यूल तयार करण्यांत जलसंधारण विभागातील उपसचिव श्री.सुनील चव्हाण व त्यांचे सर्व सहकारी यांचे योगदान खूप महत्वाचे आहे. त्यांचे हे काम अभिनंदनास पात्र आहे. या प्रकल्प समाप्ती निर्गमन प्रशिक्षण मोड्यूलचा उपयोग निश्चितच राज्यातील सर्व प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरण यांना तसेच जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणेच्या सर्व अधिकाऱ्यांना होईल अशी अपेक्षा आहे.

व्हि.गिरीराज (भा.प्र.से)

संदेश

केंद्र शासनाने सन २००१ च्या पाणलोट विकास व २००३ च्या हरियाली मार्गदर्शक सुचना सुरू केल्या. त्यानुसार राज्यात जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणेकडून हरियाली, अवर्षण प्रवण विकास कार्यक्रम व एकात्मिक पडीक जमिन कार्यक्रमातून नियोजित पाणलोट विकासाची कामे करण्यास सुरूवात झाली.

विकासात लोकांचा वाढता सहभाग व पंचायत राज संस्थांचा बळकटीकरणाचा निर्धार केंद्र शासनाने केला. त्यासाठी नियोजन आयोगाच्या सदस्यांनी याचा बारकाईने अभ्यास करून सन २००८ साली एकात्मिक पाणलोट व्यवस्थापन कार्यक्रम, सामाईक मार्गदर्शक सुचना सुरू केल्या. मात्र या योजनेमध्ये सुरू असलेल्या पाणलोट प्रकल्पास पुरेसा वेळ देऊन प्रकल्प पुर्ण करण्यासाठी प्रयत्न करूनच प्रकल्प समाप्ती निर्गमन (Exit Protocol) करण्याच्या सुचना सर्व राज्यांना देऊन संबंधीत प्रकल्प कार्यान्वयन यंत्रणांना यातून बाहेर पडण्याच्या सुचना दिलेल्या आहेत.

प्रकल्प समाप्ती निर्गमनाच्या सुचना केंद्राने राज्यांना दिलेल्या असल्या तरी याबाबतची ही प्रक्रिया ठरविण्याचे काम संबंधीत राज्य सरकारने करावे अशी भुमिका केंद्र शासनाने घेतली, त्या अनुषंगाने राज्य पातळीवर या प्रकल्पात कार्यरत असलेल्या सर्व प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरणासाठी एकच कार्यपध्दती, यशदाच्या माध्यमातुन करण्याचा राज्यशासनाने निर्णय घेतला.

यशदाने या प्रकल्पामधील कार्यरत प्रशासकीय यंत्रणा, अशासकीय यंत्रणा तसेच या विषयामधील तज्ज्ञांमार्फत संपुर्ण राज्यासाठी एकच Exit Protocol Strategy Training Module तयार करण्यात आले आहे. सदरच्या प्रकल्प समाप्ती निर्गमन या वाचन साहित्यामध्ये गावपातळी स्तर, प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरण (तालुकास्तर) तसेच जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा (जिल्हास्तर) यांच्या स्तरावरील कार्यवाही व जबाबदारीचा समावेश आहे. सदर कार्यक्रमांर्तगत विविध टप्प्यावरील कार्यवाही पुर्ण करून प्रकल्पाचे हस्तांतरण ग्रामपंचायतीस करणे बंधनकारक केले असल्याने या वाचन साहित्याचा उपयोग राज्यातील ग्रामपंचायत तसेच प्रकल्पात कार्यरत शासकीय यंत्रणा, अशासकीय संस्था व संबंधीत तज्ञ यांना प्रकल्प समाप्ती निर्गमनासाठी निश्चित मार्गदर्शक ठरेल अशी आशा आहे.

डॉ. संजय चहांदे (भा.प्र.से)
महासंचालक, यशदा

उप सचिव
(जलसंधारण)

!! यशस्वी सांगता : मार्गदर्शिका !!
ऋणनिर्देश

संदेश

महाराष्ट्र राज्यात ५२% भाग अवर्षण प्रवण आहे, तर जवळ जवळ ८२% शेती कोरडवाहू प्रकारात मोडते. गत वर्षी पावसाच्या कमतरतेमुळे राज्यात दुष्काळी परिस्थिती निर्माण झाल्याने जलसंधारण योजनांचे महत्व अनन्यसाधारण वाढले आहे.

अवर्षण प्रवण क्षेत्रातील जमिनीवर जल व मृद्संधारणाचे उपचार करण्यासाठी अवर्षण प्रवण क्षेत्र विकास कार्यक्रम (DPAP), पडीत जमीन वहिवाटी खाली आणण्यासाठी एकात्मिक पडीक जमीन विकास कार्यक्रम (IWDP) तसेच ग्रामीण समूहासाठी उत्पन्नाची कायम स्वरूपी साधने निर्माण करणे, पेयजल पुरवठा व सिंचनाच्या सुविधा, फलोत्पादन, कुरण लागवड विकास इत्यादी प्रयोजनासाठी पावसाच्या पाण्याचा प्रत्येक थेंब साठविणे यासाठी हरियाली योजना असे केंद्र शासन पुरस्कृत कार्यक्रम महाराष्ट्र राज्यात राबविण्यात आले.

या कार्यक्रमाकरीता केंद्र शासनाकडून मिळणारा निधी डिसेंबर २०१२ पासून बंद झाला आहे. आता केंद्र शासनाने पाणलोट व्यवस्थापनाकरीता सामाईक मार्गदर्शक सूचना २००८ लागू केल्या आहेत. त्यानुसार राज्यामध्ये एकात्मिक पाणलोट व्यवस्थापन कार्यक्रम (IWMP) सुरू झाला आहे. त्यामुळे या कार्यक्रमाची दिशा ठरविण्यासाठी व राज्यातील जास्तीत जास्त क्षेत्राचे पाणलोट व्यवस्थापन करण्याकरीता अवर्षण प्रवण क्षेत्र विकास कार्यक्रम, हरियाली व एकात्मिक पडीक जमीन विकास कार्यक्रम या प्रकल्पामधून बाहेर पडून पाणलोट विकास साध्य दर्शविणारे पूर्णत्वाचे दाखले केंद्र शासनास सादर करावयाचे आहेत.

सदरहू कार्यक्रम शेवटच्या टप्प्यात असताना, कार्यक्रमाचे सिंहावलोकन केले असता प्रकल्प समाप्ती निर्गमन (Exit Protocol) मध्ये संपूर्ण राज्यात एकसूत्रीपणा असावा या अनुषंगाने यशवंतराव चव्हाण विकास प्रशासन प्रबोधिनी, पुणे यांचे स्तरावर कार्यशाळेचे आयोजन करण्यात आले होते. त्याची फलनिष्पत्ती म्हणून जलसंधारण विभाग व यशदा पुणे यांनी एक समाप्ती मोड्यूल तयार केले आहे. शासन स्तरावर यात आवश्यक सुधारणा करून त्यास अंतिम स्वरूप देण्यात आले आहे. सदरहू समाप्ती निर्गमन मोड्यूलमध्ये ग्राम स्तर, प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरण स्तर व जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा स्तर अशा तीन स्तरांवर प्रकल्प निर्गमनाबाबत करावयाची कार्यवाही व त्यासाठी आवश्यक असणाऱ्या सूचना व त्यानुसार करावयाचे अभिलेख या बाबतचे सविस्तर व उपयुक्त मार्गदर्शन अगदी सोप्या शब्दात दिलेले आहे.

प्रकल्प समाप्ती निर्गमन (Exit Protocol) बाबतचा अशा प्रकारचा सर्वंकष दस्ताऐवज यापूर्वी तयार करण्यात आलेला नव्हता. त्यामुळे या मोड्यूलचा उपयोग भविष्यात अन्य कार्यक्रमांसह, एकात्मिक पाणलोट व्यवस्थापन कार्यक्रमासाठी (IWMP) दिपस्तंभासारखा प्रेरणादायी ठरेल अशी आशा आहे.

सदरहू समाप्ती निर्गमन (Exit Protocol) मोड्यूल तयार करण्यासाठी जलसंधारण विभाग मंत्रालय येथील श्री. विजय पाटील, अवर सचिव; श्री. सुनिल गवळी, सहायक; व श्री. के.टी शिंदे, सहायक प्रकल्प अधिकारी, जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा, सोलापूर यांनी विशेष मेहनत घेतली. तसेच या संपूर्ण उपक्रमात त्यांना यशदा, पुणे येथील सहा. प्राध्यापक, पा.व्य.कें. श्री. राजेंद्र पवार व त्यांचे सहकारी यांचे उत्कृष्ट सहकार्य मिळाले, त्याबद्दल या सर्वांचे मी शासनाच्या वतीने आभार व्यक्त करतो.

प्रकल्प समाप्ती निर्गमनासाठी सर्वांना माझ्या शुभेच्छा!!!

सुनील चव्हाण

EXIT PROTOCOL

- **Drought Prone Area Programme (DPAP)**
- **Hariyali**
- **Integrated Wastelands Development Programme (IWDP)**

प्रकल्प समाप्ती निर्गमन – मार्गदर्शिका

- **अवर्षण प्रवण क्षेत्र विकास कार्यक्रम (अप्रक्षेविका)**
- **हरियाली**
- **एकात्मिक पडीक जमीन विकास कार्यक्रम (एपजविका)**

प्रस्तावना

केंद्र शासनाने एप्रिल २००३ साली पाणलोट विकासासाठी हरियाली मार्गदर्शक सूचना लागू केल्या. तत्पूर्वी पाणलोट विकास कार्यक्रमासाठी सन २००१च्या अवर्षण प्रवण क्षेत्र विकास कार्यक्रमाच्या मार्गदर्शक सूचना कार्यरत होत्या. सन २००१ व २००३ या मार्गदर्शक सूचनांनुसार राज्यात राबविलेले पाणलोट विकासाचे कार्यक्रम खालीलप्रमाणे आहेत -

योजना	जिल्हा संख्या	सूक्ष्म पाणलोट संख्या	प्रकल्प क्षेत्र (हेक्टर)	प्रकल्प मूल्य (रु.कोटीत)
पाणलोट विकास मार्गदर्शक सूचना २००१ नुसार अवर्षण प्रवण क्षेत्र विकास कार्यक्रम	२५ जिल्हे १४९ तालुके	१४०३	७१८५७७	४००
हरियाली मार्गदर्शक सूचना २००३ नुसार अवर्षणप्रवण क्षेत्रविकास कार्यक्रम	२५ जिल्हे १४९ तालुके	१३९५	७२३४९३	४१८
एकात्मिक पडीक जमीन विकास कार्यक्रम	२९ जिल्हे	८४ प्रकल्प (सन १९९९-२००३ = २० सन २००३-२००६ = ६४)	५१५०६३	२९७

उपरोक्त पाणलोट विकास कार्यक्रमांतर्गत शासकीय विभागांबरोबरच अशासकीय संस्थांनीही प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरण म्हणून काम पाहिले आहे. कार्यक्रमाचे नियोजन व अंमलबजावणी यासाठी ग्रामपंचायत, पाणलोट विकास समिती, उपभोक्ता गट, स्वयं सहाय्यता गट, पाणलोट संघ, पाणलोट विकास पथक अशी संस्थात्मक व्यवस्था करण्यात आली होती. प्रकल्प प्रवेश कामे, प्रशिक्षण, लोकसहभाग, सामूहिक संघटन, पाणलोटातील भूमिहीनांसाठी उपजीविका साधनांचा विकास, स्वयंसहाय्यता /बचत गटांसाठी खेळते भांडवलासाठी तरतूद, मध्यावधी / अंतिम मूल्यमापन, प्रकल्पातून नियोजन पूर्व समाप्ती निर्गमन (EXIT PROTOCOL) सामुदायिक पाणलोट उपचारांची देखभाल/ दुरुस्तीसाठी पाणलोट विकास निधीचे गठन ही कार्यक्रम अंमलबजावणीची वैशिष्टये होती.

स्वयंसेवी संस्थांच्या मदतीने गावचा विकास साध्य करण्याचा प्रयोग राळेगण सिध्दी या ठिकाणी झाल्यानंतर केंद्र व राज्य शासनाने पाणलोट विकास कार्यक्रमात स्वयंसेवी संस्थाना कामे देवून त्यांचेमार्फत गावातील विकासाचा प्रश्न सोडविण्याच्या उदात्त हेतूने शासनाने प्रयत्न सुरु केले व त्याचा परिपाक म्हणून अवर्षण प्रवण क्षेत्र विकासाची मार्गदर्शक सूचना केंद्र शासनाने १९९५ साली सर्व राज्यात लागू केली, यामध्ये १९९९ साली काही बदल केले गेले.

अवर्षण प्रवण क्षेत्र विकास कार्यक्रमाचे काम चालू असतानाच महाराष्ट्र राज्यात आदर्शगाव योजनेने आकार घेतला होता. आदर्शगाव योजनेतून हिवरे बाजार सारख्या गावाने गावातील सरपंच व ग्रामसभा गावाच्या विकासाला हातभार लावू शकतात याची खात्री या प्रयोगातून करून दिली. परिणामी पंचायत राज व्यवस्थेतील ग्रामपंचायत ही विकासकामाच्या अग्रभागी केंद्र बिंदू झाली.

या सर्व बदलांचा अभ्यास केंद्र स्तरावरील तसेच नियोजन आयोगाच्या सदस्यांनी केल्यानंतर पंचायत राज व्यवस्थेतील ग्रामपंचायत या घटकाला पाणलोट विकास कामात सहभागी करुन पंचायत राजव्यवस्था बळकट करण्याचा निर्धार तत्कालीन केंद्र शासनाने केला व एप्रिल २००३ साली हरियाली- पाणलोट विकास मार्गदर्शक सूचना लागू केल्या. सन २००३ ते २००८ या कालावधीत हरियाली- मार्गदर्शक सूचनांनुसार देशात पाणलोट विकासाचे काम हाती घेण्यात आले.

सन २००१ च्या पाणलोट विकास व २००३ च्या हरियाली मार्गदर्शक सूचना यानुसार जिल्हा ग्रामीण यंत्रणामार्फत कार्यान्वयीन अवर्षण प्रवण क्षेत्र विकास कार्यक्रम व एकात्मिक पडीक जमीन विकास कार्यक्रमातील निवडलेले पाणलोट सर्वंकष व कार्यक्षमरीत्या पूर्ण होण्यासाठी राज्य शासनाने खालील उपाय योजना अवलंबिली आहे.

१) पाणलोट कार्यक्रमास गती देण्यासाठी व क्षेत्रिय स्तरावरील प्रश्न सोडविण्यासाठी यशदा सारख्या राज्यस्तरीय संस्थांमधून कार्यशाळा आयोजित करुन क्षेत्रीय यंत्रणेस सूचना देणे.

२) मजुरां अभावी पाणलोटाची कामे खोळंबू नयेत म्हणून मशीनद्वारे पाणलोट उपचार कामे करण्यास मान्यता व अशा कामाचे आर्थिक मापदंड देणे (संदर्भ शासन निर्णय क्र.जससं/२००८/प्र.क्र.५६/जल-७, दि.११ एप्रिल २००८).

३) पाणलोट कार्यक्रमात लोकसहभाग वाढविण्यासाठी गावात/पाणलोटात योजनेचा फलक लावणे, कामाची देयके बँकामार्फत देणे, राबविलेल्या कामांची माहिती ग्रामसभेस देणे, सामाजिक अंकेक्षण करणे (संदर्भ शासन निर्णय क्र.जसस-२००८/प्र.क्र.१०८/जल-७, दिनांक १० ऑक्टोबर २००८).

४) पाणलोट विकास कार्यक्रमाची अंमलबजावणी एकात्मिकरीत्या अधिक कार्यक्षम व परिणामकारक होण्यासाठी राज्य, विभाग व जिल्हा या स्तरांवर पाणलोट विकास समिती गठीत करणे (संदर्भ शासन निर्णय क्र.समिती-२००६/प्र.क्र.१०३/जल-२०, दिनांक १४ डिसेंबर २००६).

५) पाणलोट योजनांचे कामातील तक्रार निवारणाबाबत गट तथा चौकशी समिती नेमणे. (संदर्भ शासन निर्णय क्र.अप्रक्षे-१००२/प्र.क्र.९६/जल-२०, दिनांक ८ ऑक्टोबर २००२).

६) पाणलोटाचा नियतकालीक आढावा घेणे व प्रकल्पाचे पुढील हप्ते प्राप्त करण्यासाठी पाठपुरावा करणे.

केंद्र शासनाने अवर्षण प्रवण क्षेत्र विकास कार्यक्रम, एकात्मिक पाणलोट व्यवस्थापन कार्यक्रम, हरियाली, वाळवंट विकास कार्यक्रम इत्यादी योजनांचा बारकाईने अभ्यास करून एकात्मिक पाणलोट व्यवस्थापन कार्यक्रम सामाईक मार्गदर्शक सूचना-२००८ लागू केल्या. तथापि, हे होत असतानाच हरियाली योजनेत सुरु असलेले प्रकल्प बंद न करता मंजुरी व आराखडयानुसार पूर्ण करण्याचे ठरविले. त्यानुसार सदरहू पाणलोटांना नियोजनानुसार पुरेसा अवधी देवून प्रकल्प पूर्ण करण्यासाठी प्रयत्न करुनच प्रकल्प समाप्ती निर्गमन (Exit Protocol) करण्याच्या सूचना सर्व राज्यांना देवून सर्व प्रकल्प कार्यान्वयन यंत्रणांना यातून बाहेर पडण्याच्या सूचना दिल्या.

प्रकल्प समाप्ती निर्गमनाच्या सूचना जरी केंद्राने राज्यांना दिलेल्या असल्या तरी याबाबतची प्रक्रिया ठरविण्याचे काम संबंधित राज्य सरकारने करावे अशी भूमिका केंद्र शासनाने घेतली होती. सबब, राज्य पातळीवर असलेल्या सर्व प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरणांसाठी एकच पध्दत कशी करता येईल यासाठी राज्य शासनाने यशदा, पुणे यांचेवर ही जबाबदारी सोपविली.

यशदाने यासाठी तीन कार्यशाळांचे आयोजन करुन त्यामध्ये सर्व घटकांचे विचार घेवून संपूर्ण राज्यासाठी एकच Exit Protocol Strategy- Training Module तयार करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. याचा उपयोग राज्यातील सर्व प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरणांना तसेच जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणेच्या सर्व अधिकाऱ्यांना निश्चितच होईल अशी आशा आहे.

या प्रशिक्षण मोड्यूलमध्ये तीन स्तरांवरचा विचार करण्यात येवून प्रत्येक स्तरावर कोणत्या स्वरुपाचे प्रपत्र आवश्यक आहेत, ती भरण्याची जबाबदारी कोणाची, ती कशा रीतीने भरावयाची यासारख्या बारीकसारीक गोष्टींचा उहापोह केलेला आहे. यामध्ये प्रथम गावपातळी स्तर, दुसरा प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरण स्तर व तिसरा जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा (जिल्हा स्तर). यांच्या स्तरावरील कार्यवाही व जबाबदारी यांचा समावेश आहे. आजपर्यंत अशा स्वरुपाचे सर्वंकष प्रकल्प समाप्ती निर्गमन (Exit Protocol) आराखडा तयार झालेला नव्हता. याचा उपयोग आपणांस यापुढील काळातील प्रकल्पांसाठी देखील होवू शकेल अशी आशा आहे.

विजय पाटील
अवर सचिव, महाराष्ट्र शासन
ग्राम विकास व जलसंधारण विभाग
मंत्रालय, मुंबई

EXIT PROTOCOL
प्रकल्प समाप्ती निर्गमन

Village Level
ग्रामपंचायत स्तर

DPAP/HARIYALI/IWDP Projects
अप्रक्षेविका/हरियाली/एपजविका कार्यक्रम

सूचना

ग्रामपंचायत स्तर

प्रकल्पातून बाहेर पडणे

अ) ग्रामसभेचे आयोजन करून त्यामध्ये प्रकल्पांतर्गत झालेल्या कामकाजाची व प्रकल्प समाप्ती बाबतची माहिती सादर करणे (ग्रामसभेचा दिनांक व ठराव नमूद करणे)

ब)

१. प्रकल्प ग्रामपंचायतीकडे हस्तांतर करणेबाबत तसेच प्रकल्पांतर्गत झालेली कामे (स्ट्रक्चर),संपूर्ण अभिलेखे (सर्व प्रकारची इतिवृत्ते, लेखाविषयक सर्व बाबी, नोंदवह्या वगैरे) आणि पाणलोट विकास निधी खाते (डब्ल्यू.डी.एफ.) ग्रामपंचायतीकडे हस्तांतर करणेबाबत ग्रामसभेचा ठराव करणे व समाप्ती प्रतिवेदन करणे.

२. पाणलोट कार्यक्रमांतर्गत विकसित झालेल्या सामूहिक मालमत्तेच्या नोंदी ग्रामपंचायतीच्या विहित नोंदवहीत कराव्यात. तसेच पाणलोटाची यशोगाथा करावी.

३. अ.प्र.क्षे.का. मार्गदर्शक सूचना २००१ नुसार सुरु असलेल्या पाणलोटांबाबत सदरचे पाणलोट पूर्णत्वानंतर पाणलोट विकास संघाकडे हस्तांतरित न करता ग्रामपंचायतीकडे हस्तांतरीत करावे.

४. पाणलोट हस्तांतरण करतांना संबंधित ग्राम पंचायतीने प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरण यांच्या मार्गदर्शनाखाली उपचारित क्षेत्राचा नकाशा (झालेली कामे दर्शविणारा नकाशा) तीन प्रतीत तयार करावा. त्यांची एक प्रत प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरण व जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा यांच्याकडे सादर करावी.

५. प्रकल्प समाप्तीच्या (बाहेर पडणे) अनुषंगाने आवश्यक प्रपत्रे सोबत जोडली आहेत. या बरोबरच जिल्हा पाणलोट विकास यंत्रणेने मागिवलेली माहिती सादर करावी.

क) स्वयं सहाय्यता गटांना दिलेल्या फिरत्या निधीबाबत

स्वयंसहाय्यता गटांना दिलेला फिरता निधी प्रकल्प कार्यान्वयन यंत्रणेने पूर्णपणे वसूली करुन तो जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणेकडे जमा करावा.

ड) भविष्यातील आवश्यक बाबी संदर्भात

आज अस्तित्वात असलेल्या पाणलोट समितीच्या सदस्यांनी (भविष्यात समिती अस्तित्वात राहणार नसल्याने) भविष्यात उद्‌भवणाऱ्या बाबींची पूर्तता करण्यासाठी संबंधित ग्रामपंचायतीस व सचिवास मदत करावी.

इ) प्रकल्प बहिर्गमनानंतर ठेवावयाचे दस्तऐवज

प्रकल्प बहिर्गमनानंतर ग्रामपंचायत स्तरावर सर्व प्रकारची दस्तऐवज, लेख व होणाऱ्या बदलांची नोंद उदाहरणार्थ. पिक पद्धतीत झालेले बदल, सिंचनक्षेत्रात झालेली वाढ, सामाजिक बदलाच्या नोंदी-(स्थलांतर, रोजगार, पिण्याच्या पाण्याची परिस्थिती वगैरे) ठेवण्याची जबाबदारी संबंधित ग्रामपंचायतीची असेल.

प्रकल्प समाप्ती निर्गमन

(ग्रामपंचायत स्तर)

प्रपत्र अ

ग्रामपंचायतीचे नाव -

पाणलोट क्रमांक.-

पाणलोट विकास समितीचे नाव -

प्रकलपाचा कार्यकाल- ------- ते --------

१) अ.प्र.क्षे.का.(नवीन)/हरियाली/ए.प.ज.वि.का.अंतर्गत बाबनिहाय अंतिम प्रगती अहवाल (भौतिक व आर्थिक)

(रुपये लाखात)

अ.क्र.	उपचार /कामाचे नाव	गट क्र./ भूमापन क्र.	क्षेत्र/ संख्या	झालेला खर्च	कामाची स्थिती पूर्ण/ अपूर्ण	शेरा
१	२	३	४	५	६	७
अ)	विकास कामे					
	I)मृद संधारण					
	१)					
	२)					
	II) जल संधारण					
	१)					
	२)					
	एकूण अ					

(रुपये लाखात)

	तपशील	झालेला खर्च रु.
ब)	१. समुदाय संघटन	
	२. गाव प्रवेश कामे	
	३. प्रशिक्षण	
	४. प्रशासकीय	
	एकूण ब	
	एकूण एकंदर अ + ब (आर्थिक)	
क)	लाभार्थी तपशील	संख्या
	१. अनुसूचित जाती	
	२. अनुसूचित जमाती	
	३. इतर	
	एकूण	

प्रमाणपत्र

प्रमाणित करण्यात येते की, मौजे----------ता.-----------जिल्हा---------हा पाणलोट ---------------------------------योजनेअंतर्गत पूर्ण झालेला असून सदर पाणलोटावर रक्कम रु.-------------एवढा खर्च झालेला आहे. झालेले काम हे एकूण खर्चाशी सुसंगत असून पाणलोट योजनेच्या आर्थिक मापदंडानुसार झालेले आहे.

सचिव पाणलोट विकास समिती	**अध्यक्ष पाणलोट विकास समिती**	**पथक प्रमुख पाणलोट विकास समिती**	**प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरण यंत्रणा**
मौजे----------	**मौजे-----------**	**हुद्दा कार्यालयाचे नाव**	**प्रमुख(हुद्दा)**
तालुका--------	**तालुका--------**	**तालुका--------**	**तालुका-------**
जिल्हा---------	**जिल्हा---------**	**जिल्हा---------**	**जिल्हा--------**

प्रकल्प समाप्ती निर्गमन

(ग्रामपंचायत स्तर)

प्रपत्र ब

२) अंतिम मूल्यमापन अभिलेख

गावाचे नाव :- ______________________________

तालुका ____________________ जिल्हा ____________________

अंतिम मूल्यमापन करणाऱ्या संस्थेचे नाव	
मूल्यमापनाचा कालावधी	
संस्थेचे अभिप्राय	

सचिव पाणलोट विकास समिती	**अध्यक्ष पाणलोट विकास समिती**	**पथक प्रमुख पाणलोट विकास समिती**	**प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरण यंत्रणा**
मौजे----------	**मौजे-----------**	**हुद्दा कार्यालयाचे नाव**	**प्रमुख(हुद्दा)**
तालुका--------	**तालुका--------**	**तालुका--------**	**तालुका-------**
जिल्हा---------	**जिल्हा---------**	**जिल्हा---------**	**जिल्हा--------**

प्रकल्प समाप्ती निर्गमन
(ग्रामपंचायतस्तर)

प्रपत्र क

३) पाणलोट प्रकल्प निधी खाते बंद करण्याबाबतचा अभिलेख

गावाचे नाव :- ____________________

तालुका : ____________________ जिल्हा : ____________________

(रुपये लाखात)

अ.क्र.	जि.ग्रा.वि.यं कडून प्राप्त रक्कम	प्राप्त व्याज	एकूण रक्कम (२+३)	एकूण खर्च	अखर्चित रक्कम (४-५)		डि.डि. क्र./ दिनांक	परत केलेली रक्कम	बँकेचे नाव
					व्याज	अखर्चित रक्कम			
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०

सचिव
पाणलोट विकास समिती
मौजे----------
तालुका--------
जिल्हा---------

अध्यक्ष
पाणलोट विकास समिती
मौजे-----------
तालुका--------
जिल्हा---------

पथक प्रमुख
पाणलोट विकास समिती
हुद्दा
कार्यालयाचे नाव
तालुका--------
जिल्हा---------

प्रकल्प कार्यान्वयन
अभिकरण यंत्रणा
प्रमुख(हुद्दा)
तालुका-------
जिल्हा--------

प्रकल्प समाप्ती निर्गमन

(ग्रामपंचायत स्तर)

प्रपत्र ड

४) पाणलोट पूर्णत्वाचा दाखला

१. राज्य : **महाराष्ट्र राज्य**

२. योजना/अप्रक्षेविका/ हरियाली/एपजविका :

३. जिल्हा :

४. तालुक्याचे नाव :

५. ग्रामपंचायतीचे नाव :

६. पाणलोट क्र :

७. बॅच क्र. :

८. पाणलोटाचा तपशील :

(अ) पाणलोटात समाविष्ट असलेले गावाचे भौगोलिक क्षेत्र हेक्टर

(आ) इतर प्रकल्पामुळे झालेले उपचारित क्षेत्र हेक्टर

(इ) सदर प्रकल्पामुळे झालेले उपचारित क्षेत्र हेक्टर

(ई) उपचारित क्षेत्राव्यतिरिक्त उपचारासाठी उपलब्ध क्षेत्र हेक्टर

९. प्रकल्प आराखडा मंजुरीची तारीख

८. मंजूर प्रकल्प आराखड्यातील भौतिक व आर्थिक उद्दिष्ट

अ. क्र.	बाब	भौतिक उद्दीष्ट	आर्थिक उद्दीष्ट	शेरा
	मृद संधारण कामे			
१	ओघळ नियंत्रण अ) दगडी बांध आ) लहान माती बांध			
२	गाळरोधक भिंत			
३	सी.सी.टी. अ) खाजगी आ) सामूहिक			
४	गट निहाय बांधबंदिस्ती			
५	वृक्ष लागवड अ) खाजगी आ) सामूहिक			
६	फळबाग लागवड			
७	इतर			
	जल संधारण कामे			
८	शेततळे			
९	सिमेंट नाला बांध			
१०	माती नाला बांध			
११	गावतळे			
१२	गॅबियन बांध			
१३	इतर			
	एकूण			

९) (अ) जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणेकडून एकूण प्राप्त निधी रक्कम रू. लाख.........................

(आ) एकूण प्राप्त व्याज रक्कम रू. लाख.................................

(इ) जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणेकडे यापूर्वी परत केलेली व्याजाची रक्कम रू. लाख.................

१०) पाणलोटासाठी एकूण उपलब्ध निधी अ.क्र.९(अ)+(आ)-(इ) रक्कम रू. लाख :.........................

११) पाणलोटासाठी वापरलेला एकूण निधी रक्कम रू. लाख : ....
(लेखा परीक्षण अहवालानुसार)

१२) एकूण अखर्चित निधी अ.क्र. १० - ११ रक्कम रू. लाख :....................

१३) जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणेकडे परत केलेल्या अखर्चित निधीचा तपशील

(रुपये लाखात)

अ.क्र.	तपशील	डि.डि.नंबर	तारीख	बँकेचे नाव	रक्कम
	व्याज				
	अखर्चीत रक्कम				
	एकूण				

१४) पाणलोटातील भौतिक व आर्थिक साध्य

अ.क्र.	बाब	भौतिक	आर्थिक	शेरा
	मृद् संधारण कामे			
१	ओघळ नियंत्रण अ) दगडी बांध आ) लहान माती बांध			
२	गाळरोधक भिंत			
३	सी.सी.टी. अ) खाजगी आ) सामूहिक			
४	गट निहाय बांधबंदिस्ती			
५	वृक्ष लागवड अ) खाजगी आ) सामूहिक			
६	फळबाग लागवड			
७	इतर			
	जल संधारण कामे			
८	शेततळे			
९	सिमेंट नाला बांध			
१०	माती नाला बांध			
११	गावतळे			
१२	गॅबियन बांध			
१३	इतर			
	एकूण			

१५) वर्षनिहाय पाणलोटासाठी वापरलेला एकूण निधी (लेखा परिक्षण अहवालानुसार)

अ. क्र.	बाब	खर्च (वर्षनिहाय)								पाणलोट समिती बँक व खाते क्र.
		१ले	२रे	३रे	४थे	५वे	६वे	७वे	एकूण	
१	सामूहिक संघटन									
२	विकास कामे									
३	प्रशासकीय									
४	प्रशिक्षण									
	एकूण									

१६) पाणलोट पूर्ण झाल्याबाबत दाखला व हस्तांतरण दाखला (स्वतंत्र जोडलेला आहे) प्रपत्र 'अ' पान क्र. ६ वर आहे.

१७) पाणलोट विकास (लोकसहभाग) निधीचा – संघ खाते तपशील:–

(रुपये लाखात)

पाणलोट संघ खाते क्र. WDT(Ac. No.)	**बँकेचे नाव**	**सुरुवातीपासून जमा केलेली एकूण रक्कम**	**खर्च करण्यात आलेली रक्कम**	**आज रोजी एकूण जमा रक्कम**

१८) पाणलोटात झालेल्या उपचार कामांमुळे झालेले बदल:-

अ. क्र.	बाब	प्रमाण	उपचाराआधी परिस्थिती उपचारानंतर परिस्थिती	शेरा
१	भूजल पातळी			
२	विहिरींची संख्या			
३	जिवंत झालेल्या कोरड्या विहिरींची संख्या			
४	पिण्याच्या पाण्याची उपलब्धता			
५	सिंचन क्षमता (क्षेत्र/टक्केवारी)			
६	अ) पिक पध्दतीत बदल आ) जमीन वापर बदल			
७	पिकाखालील क्षेत्र अ) हंगामी क्षेत्र आ) दुबार क्षेत्र इ) बारमाही क्षेत्र			
८	पिकाखालील वाढलेले एकूण क्षेत्र			
९	प्रति हेक्टरी उत्पादनातील वाढ			
१०	फळबाग लागवडीखालील क्षेत्र / वाढ			
११	वृक्ष लागवड क्षेत्र वाढ			
१२	चाऱ्याची उपलब्धता			
१३	जळा लाकडाची उपलब्धता			
१४	दूध उत्पादन			
१५	नैसर्गिक पाण्याच्या स्त्रोतांच्या प्रवाहात झालेला बदल/वाढ			
१६	स्वयंसहाय्यता गट,सहकारी संस्था संख्या			
१७	मत्स्यव्यवसाय, कोंबडी पालन, ग्रामीण कारागिरी			
१८	दारिद्र्यरेषेखालील संख्या			
१९	स्थलांतरीत मजुरांची संख्या			
२०	निर्णय प्रक्रियेत महिलांचा सहभाग			
२१	बायो-इंधनासाठी उपयोगी (उदा.जेट्रोफा) वनस्पतींखालील क्षेत्र			
२२	इतर			

सचिव
पाणलोट विकास समिती
मौजे----------

तालुका--------
जिल्हा---------

अध्यक्ष
पाणलोट विकास समिती
मौजे-----------

तालुका--------
जिल्हा---------

पथक प्रमुख
पाणलोट विकास समिती
हुद्दा
कार्यालयाचे नाव

तालुका--------
जिल्हा---------

प्रकल्प कार्यान्वयन
अभिकरण यंत्रणा
प्रमुख(हुद्दा)

तालुका-------
जिल्हा--------

प्रकल्पातून बाहेर पडल्यानंतर

पाणलोट विकास निधी / संघ खात्याबाबत (W.D.F.)

१. सामूहिक स्वरूपाची दुरूस्ती (एका वेळेस रू. २ लक्षाच्या आतील) कामे ही ३० टक्के उपभोक्ता गटाची लोकवर्गणी जमा झाल्यानंतर उर्वरित ७० टक्के निधी पाणलोट विकास निधी खात्यातून अनुज्ञेय राहील.

२. संघ खात्यातील पाणलोट विकास निधीचा विनियोग सरपंच, ग्रामसेवक व उपभोक्ता गटांनी निवडलेले त्यांचे कोणतेही दोन प्रतिनिधी सदस्य यांच्या संयुक्त सहीने करावा. पाणलोट विकास निधीचे खाते या प्राधिकृत प्रतिनिधींच्या स्वाक्षरीने चालवावे व निधी वितरण RTGS द्वारेच करावे.

३. सदरची रक्कम सामूहिक लाभाच्या कामावर देखभाल व दुरुस्तीसाठी ग्रामसभेची मान्यता घेवून खर्च करावी.

४. स्थानिक परिस्थिती व गरजेनुसार ग्रामपंचायतीने प्रकल्प अंमलबजावणी वेळेच्या ग्राम पाणलोट समिती, उपभोक्ता गट, स्वयंसहाय्यता गट, पाणलोट संघ अथवा त्यातील अनुभवी सदस्यांचा देखभाल /दुरुस्तीबाबत नियोजन, पंचनामे, आराखडे, अंमलबजावणीसाठी मुदत उपलब्ध करुन घ्यावी.

५. काम सुरू करण्यापूर्वी ग्रामपंचायतीने सामूहिक लाभाच्या कामांचे तूट-फूट बाबत पंचनामे करुन दुरुस्ती आधीचे फोटो घ्यावेत. अंदाजपत्रक व तांत्रिक मार्गदर्शन घेवून संबंधित ग्राम पंचायतीने प्रशासकीय मंजुरी द्यावी.

६. सदर कामासाठीचा खर्च पंचायत समिती / सदर उपचार क्षेत्र ज्या खात्याच्या क्षेत्रात येत असतील त्या खात्याच्या तांत्रिक मार्गदर्शनाने व मान्यतेने करावा.

७. दुरुस्ती झाल्यानंतर झालेल्या कामांचे फोटो, झालेल्या कामांची मोजमापे घेण्याची व सर्व दस्ता ऐवज ठेवण्याची जबाबदारी संबंधित ग्रामपंचायतीची असेल. याकरता झालेल्या खर्चास ग्रामसभेची मान्यता घ्यावी.

८. वैयक्तिक स्वरुपाची देखभाल व दुरुस्ती स्वत: लाभार्थ्याने करावी. सामुदाईक क्षेत्र उपलब्ध नसल्यास वेळोवेळी निर्गमीत शासन निर्णयानुसार मार्गदर्शन मागवून खर्च करावा.

९. पाणलोट विकास निधी (संघ खाते) मध्ये भर पडण्याच्या दृष्टीने ग्रामपंचायतीने लोकवर्गणी /देणगी/उपभोक्ता कर इत्यादी माध्यमातून प्रयत्न करावेत. पाणलोट योजनेच्या सामुदायीक उपचारामधून ज्या लाभार्थ्यांना लाभ मिळत आहे अशा उपभोक्ताकडून तसेच इतर सामाजिक संघटनांकडून कुवतीनुसार ग्रामपंचायतीने (ग्राम पंचायत ॲक्ट नुसार) वेळोवेळी निर्णय घेवून निधी वाढविण्याचा प्रयत्न करावा.

१०. देखभाल दुरुस्तीबाबत इतर शासकीय योजना (महात्मा गांधी ग्रामीण रोजगार हमी योजना/महात्मा फुले जल व भूमि संधारण अभियान/श्रमदान इ.) माध्यमातून निधी उपलब्ध करुन कामे करावीत.

११. ग्रामसेवकाने व संबंधित लाभार्थी गटाने संयुक्त स्वाक्षरीने झालेल्या कामाचा अहवाल पुढील ग्रामसभेत सादर करावा.

EXIT PROTOCOL
प्रकल्प समाप्ती निर्गमन

Project Implementing Agency
प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरणस्तर

DPAP/HARIYALI/IWDP Projects
अप्रक्षेविका/हरियाली/एपजविका कार्यक्रम

सूचना

प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरणस्तर

प्रकल्प समाप्ती निर्गमन

१. प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरण यांनी सर्व पाणलोट समितींकडून पाणलोटांच्या यशोगाथा रंगीत छायाचित्रांसह प्राप्त करुन घ्याव्यात.

२. प्रकल्प समाप्ती निर्गमनापूर्वी बचत गटांना देण्यात आलेले खेळते भांडवल वसूल करून ते परत करावे.

३. ग्रामस्तर व प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरण स्तरावरील योजना निधीची बँक खाती बंद करुन अखर्चित निधी व व्याजाच्या रक्कमा जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणेकडे विहित मुदतीत परत कराव्यात.

४. सर्व पाणलोटांचे व प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरण स्तरावरील लेखा परीक्षण सनदी लेखापालाकडून विहित मुदतीत करावे.

५. शासनाने प्राधिकृत केलेल्या संस्थेकडून अंतिम मूल्यमापन विहित मुदतीत करुन घ्यावे. जिल्हयांसाठी नियुक्त संस्था अंतिम मूल्यमापन करत नसेल तर इतर प्राधिकृत संस्थेकडून मूल्यमापनाचे काम करून घ्यावे व त्यास शासनाची मंजुरी घेण्यात यावी.

६. प्रकल्प समाप्तीच्या (बाहेर पडणे) अनुषंगाने अंतिम प्रगती अहवाल व उपयोगिता प्रमाणपत्र याबाबतची आवश्यक प्रपत्रे सोबत जोडली आहेत. याबरोबरच जिल्हा ग्रामीण पाणलोट विकास यंत्रणेने मागविलेली माहिती सादर करावी.

७. प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरण यांनी पाणलोट स्तरावरील व प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरण स्तरावरील आर्थिक व भौतिक साध्याची तसेच प्रकल्प समाप्ती निर्गमन प्रक्रिये संबंधी माहिती शासन/जिल्हा/जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा यांचे संकेत स्थळावर प्रसिध्द करावी.

८. प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरण स्तरावरील सर्व अभिलेख्यांचे वर्गीकरण करुन अभिलेख कक्षामध्ये जतन करावेत. प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरण म्हणून काम पाहणाऱ्या शासकीय व अशासकीय प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरणाने त्यांच्याकडील मूळ अभिलेखे त्यांचेकडे जतन करून ठेवावेत. तसेच सदरहू अभिलेखांच्या फोटो प्रती (झेरॉक्स) जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणेकडे सुपूर्त करावेत.

९. प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरण व त्यांच्या अधिनस्थ पाणलोट विकास पथकात काम केलेल्या कार्यालयीन/ व्यक्तींनी भविष्यातील उद्‌भवणाऱ्या बाबींसाठी आवश्यक ते सहकार्य करावे.

प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरण

प्रपत्र अ

अंतिम भौतिक व आर्थिक अहवाल

प्र.का.अ. यांचे नाव : ....

प्रकल्पाचे नाव :...

योजना : ....

बॅच क्र. : .... एकूण झालेला खर्च रु. लाख........................

एकूण प्राप्त निधी रक्कम रू. लाख : शिल्लक निधी रु. लाख...............................

बँकेचे नाव व खाते क्र. (पाणलोट समिती).................. जमा निधी रु. लाख : ....

बँकेचे नाव व खाते क्र. (श्रमदान निधी):.................... एकूण पाणलोट क्षेत्र हेक्टर :.........................

एकूण मनुष्य दिवस निर्मिती :................................ एकूण उपचारित झालेले क्षेत्र:........................

अ)

(रुपये लाखात)

अ. क्र.	बाब	परिणाम	भौतिक साध्य	आर्थिक साध्य रक्कम	आर्थिक शिल्लक रक्कम
१	२	३	४	५	६
१	प्रशासकीय पाणलोट समिती	रु.			
२	प्रकल्प कार्यान्वयीन यंत्रणा				
३	सामूहिक संघटन	संख्या			
४	प्रशिक्षण	संख्या			

आ) विकास कामांच्या उपचाराचे नांव

I	मृद व संधारणाची उपचार कामे					
	क	जैविक बांध	संख्या			
	ख	गवती बांध	संख्या			
	ग	ढाळीची बांध बंदिस्ती C.B.G.B	संख्या			
	घ	मजगी Terracing	हेक्टर			
	च	शेत बंदिस्ती FB	हेक्टर			
	छ	सलग समपातळी चर CCT	हेक्टर			
II	वृक्षलागवडीची कामे					
III	जलसंधारणाची उपचार कामे					
	क	शेततळे	संख्या			
	ख	मोठा माती नाला बांध	संख्या			
	ग	लहान नाला बांध	संख्या			
	घ	सिमेंट बंधारा	संख्या			
	च	वळण बंधारा	संख्या			
	छ	पाझर बंधारा	संख्या			
	ज	गॅबियन बंधारा	संख्या			
	झ	लहान दगडी बांध	संख्या			
	ण	दगडी बांध स.इ.	संख्या			
	त	गाळरोधक बांध	संख्या			
	थ	**इतर कामे**	संख्या			

इ)

	क	अनुसूचित जाती	संख्या			
	ख	अनुसूचित जमाती	संख्या			
	ग	इतर	संख्या			
	घ	**एकूण** लाभार्थी	संख्या			

ई) जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणेकडे परत केलेल्या अखर्चित निधीचा तपशील

अ.क्र.	तपशील	डि.डि.नंबर	तारीख	बँकेचे नाव	रक्कम
	व्याज				
	अखर्चीत रक्कम				
	एकूण				

प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरण

प्रपत्र ब

Format - B
Form of Final Utilization Certificate

DPAP/ Hariyali/IWDP Batch No. :- ____________________

(Rupees in Lakh)

Sr. No.	Year	DRDA Order No. And Date.	Opening balance (Rs.)	Amount received from DRDA (Rs.)	Interest received during year (Rs.)	Other receipt during year (Rs.)	Total fund available during year (Rs.)	Expenditure during the year (Rs.)	Unspent balance 31/03/20 (Rs.)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1									
2									
3									
4									
5									
		Total							

1. Certified that a Sum of Rs. ---------- Lakh Only was received by (as the case may be) as Grant- in- aid during 20------ - 20------ From Government of India and Government of Maharashtra through Project Director DRDA ------- as per details given in the margin. A Sum of Rs- ----------- Lakhs was received from the DRDA ------ during further, a sum of Rs. ---------- only being unspent balance up to 31/03/2013 of the previous year was allowed to be brought forward for utilization during the year 2012-2013. The other miscellaneous receipts as given in the attached annexure during the year was Rs. ------------ (Interest) and Rs. ------------Lakh Other receipt. (From watersheds)

2. It is also certified that out of the above mentioned total funds of Rs. ---------Lakh only a sum of Rs. --------- Lakh only has been utilized by w.e.f. project period to for the purpose for which it was sanctioned. It is further certified that the unspent balance of Rs--------- Lakh only was to be returned to DRDA.

3. Certified that I have satisfied myself that the condition on which the grants in aid was sanctioned have been duly fulfilled / are being fulfilled and that I have exercised the following checks. To see that the money has been actually utilized for the purpose for which it was sanctioned.

I) the agency's statement of accounts w.e.f project period duly audited and Inspected by the Project Implementing agency have been received and accepted.

II) It has been ensured that physical and financial performance has been according to the requirements as prescribed in the Guidelines issued by Government of India / State Government.

4. The utilization of the aforesaid fund resulted into the following.

a) Outcomes (to be laid down in brief in verifiable term)

   i) Treated Area (ha) – --------

b) Physical output (to be laid down item- wise in measurable term)

   i) No. of trainings --------------

   ii) Soil and moisture conservation works (ha) - -------------

   iii) Water harvesting structures (nos.) –---------------

iv) Afforestation (ha.) - ---------

v) Agro- forestry/ horticulture plantation (ha)—-----------

vi) No. of Man days generated –--------- (in lakhs)

vii) No. of SHGs formed - -----------

viii) No of user groups formed- -----

Date :
Seal :

Project Implementing Agency
Taluka : ________________
District : ________________

EXIT PROTOCOL

प्रकल्प समाप्ती निर्गमन

District Rural Development Agency

जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा स्तर

DPAP/HARIYALI/IWDP Projects

अप्रक्षेविका/हरियाली/एपजविका कार्यक्रम

सूचना

जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा स्तर

प्रकल्प समाप्ती निर्गमन

१. जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणांनी ग्राम पाणलोट समिती/ प्रकाअ यांचेकडून प्रकल्प समाप्ती निर्गमनाबाबत सर्व माहिती प्राप्त करून घेवून योजना निहाय व बॅचनिहाय अंतिम अहवाल विहित इंग्रजी प्रपत्रात तयार करून केंद्र शासन व संबंधीतांना पाठवावेत.

२. पूर्ण पाणलोटांचे अंतिम मूल्यमापन संबंधीत संस्थेकडून करून घ्यावे. ज्या ठिकाणी संस्था अंतिम मूल्यमापन करणार नाही त्या जिल्हयांनी शासन पत्र क्र. अप्रक्षे/२००५/प्रक्र ७६/जल-२०, दिनांक १ ऑगस्ट २००६ अन्वये प्राधिकृत केलेल्या संस्थेपैकी कोणत्याही संस्थेकडून अंतिम मूल्यमापनाचे काम करून घ्यावे व यासाठी शासन मान्यता प्राप्त करून घ्यावी.

३. प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरण यांनी ग्राम पाणलोट समिती / पाणलोट विकास पथक यांचे सहाय्याने व्यावसायिक व्यक्ती/ संस्थां याकडून पाणलोटांच्या यशोगाथा / सीडी तयार करून घ्याव्यात. यासाठी त्यांचे /जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा स्तरावरील निधी वापरावा. जिग्राविय़ंने जिल्हा स्तरावर विविध प्रकल्प कार्यान्वयन यंत्रणेने तयार केलेल्या यशोगाथांचे संकलन करावे.

४. प्रकल्प समाप्ती निर्गमनापूर्वी बचतगटांना देण्यात आलेले खेळते भांडवल पूर्णत: वसुलीची कार्यवाही करावी.

५. ग्रामस्तर, प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरण, जिल्हा स्तरावरील योजना निधीची बँक खाती बंद करून अखर्चित निधी व व्याजाच्या रक्कमा शासनाकडे परत कराव्यात.

६. सर्व पाणलोटांचे, प्रकाअ व जिल्हा स्तरावरील लेखा परीक्षण सनदी लेखापालाकडून विहित मुदतीत करावे.

७. योजनानिहाय/ बॅचनिहाय खालील प्रपत्रातील EXIT PROTOCOL अहवाल केंद्र शासनास सादर करावा.

- Activity wise Physical Progress Report (Refer Annexure No 1.)
- Activity wise Financial Progress Report (Refer Annexure No 1.)
- Details of Assets Created (Refer Annex No 2.)
- EXIT PROTOCOL for maintenance of assets created
- Non-embezzlement Certificate
- Yearwise UTILIZATION CERTIFICATE since the sanction of the Project
- Yearwise Audited Statement of accounts (ASA) since the sanction of the Project
- Refund of Unspent Balance along with accrued interest thereon
- Statement of account showing release of installment and expenditure.

८. प्रकल्प अंमलबजावणी दरम्यान जिल्हयामध्ये निदर्शनास आलेल्या आर्थिक अपहाराच्या प्रकरणी कारवाईची सद्यस्थिती आवश्यक त्या प्रमाणपत्रात (Proforma-5 A) विशद करावे. अशा प्रकरणी कार्यवाही गतिमान होण्यासाठी आवश्यक ती प्रक्रिया करावी.

९. प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरण यांच्या मदतीने प्रकल्पाबाबत माहिती शासन /जिल्हा/ जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा या संकेत स्थळावर प्रसिध्द करावी.

१०. सर्व अभिलेखांचे वर्गीकरण करुन अभिलेख कक्षामध्ये जतन करावेत. प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरण म्हणून काम पाहणाऱ्या अशासकीय संस्थांकडील मूळ अभिलेख्यांच्या फोटो प्रती (झेरॉक्स) जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा स्तरावर प्राप्त करुन घ्याव्यात.

११. प्रकल्प समाप्ती निर्गमन प्रस्ताव मा. मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांचे अध्यक्षतेखालील जिल्हा पाणलोट विकास समितीच्या बैठकीत मान्यता घेवून शासनास सादर करावे.

EXIT PROTOCOL REPORT
Proforma-1
DEPARTMENT OF LAND RESOURCES

PHYSICAL PROGRESS REPORT

Name of the Project		*Total Physical Target Area (Ha.)*	--------	*Area Treated :*	--------
State	*Maharashtra*	*Total Area Treated*	--------	*I. Private Agriculture Land*	--------
District	------------------	*Project Duration*	--------	*II. Forest*	--------
Batch/Block	------------------	*Date of Formation of WDT*	--------	*III. Community Land*	--------
Total Man days Generated for SCs/STs/Women	____________	*Total Man days Generated*	--------	*IV. Others*	--------

Sr. No.	Name of the Activity	Unit	Physical Target	Achievement	Remarks
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**
1	Survey and Planning				
2	Fin. Assistance Given to				
	I SHG				
	II Entry Point Activities *				
	Sub-Total				
3	Training				
	I SHG				
	II UG				
	III WA s				
	IV Others				
	Sub-Total				

Sr. No.	Name of the Activity		Unit	Physical Target	Achievement	Remarks
1		**2**	**3**	**4**	**5**	**6**
4		Work Components				
	I	**(Soil & Moisture cons. Works (area treated in ha)**				
	a	Vegetative barriers				
	b	Gully Plugs				
	c	Contour & graded bunds				
	d	Bench Terracing				
	f	Others				
	II	**Water Harvesting Structure**				
	a	Farm Ponds	Nos.			
	b	Nallah Bandh	Nos.			
	c	Check Dam	Nos.			
	d	Percolation Tank	Nos.			
	e	Others	Nos.			
	III	**Afforestation Works**				
	a	Private Agriculture Land	Ha.			
	b	Community Land	Ha.			
	c	Forest Land	Ha.			
	d	Others	Ha.			
	e	Private Agriculture Land	Ha.			
	IV	**Pasture Development (ha)**				
	a	Private Agriculture Land	Ha.			
	b	Community Land	Ha.			
	c	Others	Ha.			
	a	Private Agriculture Land	Ha.			
	V	**Horticulture Development**				
	a	Private Agriculture Land	Ha.			
	b	Community Land	Ha.			
	c	Others	Ha.			

Sr. No.	Name of the Activity	Unit	Physical Target	Achievement	Remarks
1	2	3	4	5	6
5	Area Treated				
	a Private Agriculture Land	Ha.			
	b Community Land	Ha.			
	c Forest Land	Ha.			
	d Others	Ha.			
	TOTAL AREA TREATED				
	* EPA is not permitted in Hariyali Projects.				
	In case of platation activities No. of Plants per ha may be given in Remark Col.				

Date :

Project Director, DRDA ....

Chief Executive Officer, ZP and

Chairman, Executive Committee, DRDA ....

EXIT PROTOCOL REPORT

Pro forma-2

Activity wise Financial progress Report

PART-I

Financial progress of Watershed Development Projects District Rural Development Agency-----------------Maharashtra State

(Rupees in Lakh)

Sr.No.	Name of the schemes	Batch No.	No of DPAP/ IWDP Blocks	Water Shed Projects		Sanctioned Project Cost	Release to DRDA				Expen diture	% of Expenditure against available fund	Unspent Balance
				Targeted	Completed		Central	State	Interest &Other Receipts	Total			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Total													

Date :

Project Director, DRDA ....

Chief Executive Officer, ZP and

Chairman, Executive Committee, DRDA ....

EXIT PROTOCOL REPORT

PART- II

Financial progress of Watershed Development Projects District Rural Development Agency-----------------Maharashtra State

(Rupees in Lakh)

Sr. No.	Name of the sche-mes	Batch No.	Commu-nity Organi-zation	Trai-ning	Survey	Project Prepa-ration DRDA Level	Sub Total	USERS GROUP – PRIVATE LAND – Land Land Dev. &Soil		Water Harv-esting		Afforestation & Hort. Planting		Pasture Development		Sub-Total		Total Private Land
								Other	SC/ST	Other	SC/ST	Other	SC/ST	Other	SC/ST	Other	SC/ST	
1	2	3	4	5	5a	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
TOTAL																		

Sr. No.	Name of the sche-mes	USERS GROUP – GOVERNMENT LAND – Land Dev & Soil Conse-rvation	Water Harv-esting	Afforst Horti Plan-ting	Pas-ture Dev.	Sub Total Govt. Land	COMMUNITY/PANCHAYAT LAND – Land Dev.& Soil Conse-rvation	Water Harv-esting	Affcrst Horti Pla-nting	Past-ure Dev.	Sub Total Community/ Panchayat Land	Self Help Group	Adm. Exp at DRDA level	Adm. Exp.at PIA level	Adm. Exp .at village level	Total Adm. Expe-nditure	GRAND TOTAL (EXP)
19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36
TOTAL																	

Date :

Project Director, DRDA ....

Chief Executive Officer, ZP and

Chairman, Executive Committee, DRDA,................

EXIT PROTOCOL REPORT

Pro forma-3

Details of Assets Created under the Project

(Rupees in Lakh)

Scheme	Batch	No.of Watersheds	Sr. No.	Name of Assets (Watershed treatment)	Unit	Physical achievement	Expenditure (Rs.)	Remarks
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Date :

Chief Executive Officer, ZP and

Project Director, DRDA ....

Chairman, Executive Committee, DRDA ....

EXIT PROTOCOL REPORT

Pro forma-4

Mechanism for maintenance of assets created

District Rural Development Agency _______________ **Maharashtra State**

- No individual treatment would be supported.
- Minor repair work of a community structure amounting up to Rs 2.0 lakhs is entitled at a time subject to 30 per cent contribution of user group before release of 70 per cent remaining amount from WDF account.
- The Repair work needs necessary approval from Gram Sabha.
- The WDF account shall be jointly operated by Sarpanch, Gram Sevak and any two representative members of users groups in the village.

Project Director,
DRDA ....

Chief Executive Officer, ZP and
Chairman, Executive Committee,
DRDA ....

EXIT PROTOCOL REPORT

Pro forma-5

Non Embezzlement Certificate

District Rural Development Agency ………….............. **Maharashtra State**

Scheme ………….............

Batch no. ………..............

This is to certify that the DRDA, ----------------------- (district) has executed watershed projects sanctioned by Ministry of Rural development, Government of India under ------------------- programme for batch no ----------, for year ---------------- to ---------------- with the help of --------------------------------- (PIA). It is hereby declared that there is no embezzlement in implementation of said project. Hence this certificate is issued.

Project Director,
DRDA ....

Chief Executive Officer, ZP and
Chairman, Executive Committee,
DRDA ....

EXIT PROTOCOL REPORT

Pro forma-5A

Non Embezzlement Certificate

District Rural Development Agency ……….................. **Maharashtra State**

Scheme ……….................

Batch no. ……….............

This is to certify that the DRDA, ----------------------- (district) has executed watershed projects sanctioned by Ministry of Rural development, Government of India under -------------------- programme for batch no---------------, for year ----------- to ------------- with the help of -------------------------------------- (PIA). It is hereby declared that following type of misappropriation is noticed and appropriate action is initiated against concerned.

1. Name of PIA -

2. Name of Village-

3. Watershed No.-

4. Amount of Misappropriation-

5. Details-

6. Status of Disciplinary action-

Barring above case/s it is hereby declared that there is no embezzlement in implementation of the said project. Hence this certificate is issued.

Project Director,
DRDA ....

Chief Executive Officer, ZP and
Chairman, Executive Committee,
DRDA ....

EXIT PROTOCOL REPORT

Pro forma- 6

Utilization Certificate

District Rural Development Agency -- **Maharashtra State**

Scheme ……..................…… Batch no. …………..................

(Rupees in Lakh)

Sr. No	Year	Govt. Order No. and Date	Opening Balance (Rs.)	Amount Received (Rs.)	Interest Received During Year(Rs.)	Other Receipt During The Year (Rs.)	Total Fund Available During Year (Rs.)	Expenditure during the year (Rs.)	Unspent Balance on 31st March (Rs.)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1									
2									
3									
4									
5									
6									
		Total							

1. Certified that a Sum of Rs.------------- Lakh Only was received by (as the case may be) as Grant- in- aid during 20---------- - 20----------- From Government of India and Government of Maharashtra through Project Director DRDA------------- as per details given in the margin. A Sum of Rs.- -------------- Lakh was received from the DRDA ------------- during further, a sum of Rs. --------------- only being unspent balance up to ------------------ dd/mm/yy of the previous year was allowed to be brought forward for utilization during the year 20-------------to 20----------- The other miscellaneous receipt as given in the attached annexure during the year was Rs. ---------------- **(**Interest) and Rs. --------------- Lakhs. Other receipt **(**From watersheds)

2. It is also certified that out of the above mentioned total funds of Rs**...............** Lakh only a sum of Rs. ---------------------- Lakh Only has been utilized by w.e.f. 20------------to 20-------- for the purpose for which it was sanctioned. It is further certified that the unspent balance of Rs---------------------- Lakh only was remaining at the end of the year has been allowed to be utilized for the programme next year.

3. Certified that I have satisfied myself that the condition on which the grants in aid was sanctioned have been duly fulfilled / are being fulfilled and that I have exercised the following checks. To see that the money has been actually utilized for the purpose for which it was sanctioned.

4. The utilization of the aforesaid fund resulted into the following.

a) **Outcomes (to be laid down in brief in verifiable term)**

i) Treated Area (ha) – --------

b) **Physical output**

i) No. of trainings --------------

ii) Soil and moisture conservation works (ha)- -------------

iii) Water harvesting structures (no's) –---------------

iv) Afforestation (ha) - ---------------

v) Agro- forestry/ horticulture plantation (ha) ----------------

vi) No. of Man-days generated -------------------- (in lakhs)

vii) No. of SHGs formed **-** -------------------------

viii) No of user groups formed- ------------------

Project Director,
DRDA................

Chief Executive Officer, ZP and
Chairman, Executive Committee,
DRDA................

EXIT PROTOCOL REPORT

Pro forma- 7

Year wise Audited statement of accounts (ASA) since the sanction of the project

District Rural Development Agency ____________________**Maharashtra State**

Sr. No.	Scheme	Batch	Year

Total --------------------- Reports.

Project Director,
DRDA ....

Chief Executive Officer, ZP and
Chairman, Executive Committee,
DRDA ....

EXIT PROTOCOL REPORT

Pro forma- 8

Refund of unspent balance along with accrued interest thereon

District Rural Development Agency --- **Maharashtra State**

(Rupees in Lakhs)

Sr No	Scheme	Batch	Total Receipt	Total Expenditure	Unspent Balance	Interest	Total Amount Refund	Cheque No and date	Remarks

Project Director,
DRDA ....

Chief Executive Officer, ZP and
Chairman, Executive Committee,
DRDA ....

EXIT PROTOCOL REPORT

Pro forma- 9

Statement of Account showing release of installment and expenditure

District Rural Development Agency --- **Maharashtra State**

(Rupees in Lakh)

Sr No	Scheme	Batch	Year	Installment No.	Central Share	State Share	Interest	Total Amount Available	Expenditure	Balance	Remarks

Project Director,
DRDA ....

Chief Executive Officer, ZP and
Chairman, Executive Committee,
DRDA ....

CERTIFICATE

District Rural Development Agency________________ Maharashtra State

INITIATION OF ACTION FOR EXIT PROTOCOL

Scheme____________ Batch No. ____________

- Proposed to hand over the assets created in the Watershed villages to the concerned Gram Panchayats / Beneficiaries for sustainability of structures.
- After the project period is over, the Watershed activities like maintenance will continue.
- At the end of Watershed Project period the Gram Panchayats/ Beneficiaries of the Watershed Association Committee will continue to function for operation and maintenance.
- The WDF shall be used for post completion operation and maintenance of community assets.
- The WDF shall be operated by Gram Panchayats.
- Proposed to utilize the available WDF in Watershed for maintenance of structures with the approval of Gramsabha.
- Proposed to organize workshop/training programmes for Gram Panchayats & PIA including DRDA personnel on the post completion of Watersheds & Exit Protocol mechanism...
- Post project maintenance will be implemented as per guidelines / instructions issued from time to time.

Date:

Project Director,
DRDA ....

Chief Executive Officer, ZP and
Chairman] Executive Committee,
DRDA ....

केंद्र शासन पुरस्कृत पाणलोट विकास मार्गदर्शक सूचना (सुधारित २००१) व हरियाली २००३ च्या मार्गदर्शक सूचनांनुसार अवर्षण प्रवण क्षेत्र विकास कार्यक्रम आणि एकात्मिक पडीक जमीन विकास कार्यक्रमाच्या समाप्ती निर्गमनाबाबत..(Exit Protocol).

महाराष्ट्र शासन
ग्राम विकास व जलसंधारण विभाग
शासन निर्णय क्रमांक : अप्रक्षे-२०१३/प्र.क्र.२/जल-२०
मंत्रालय, मुंबई- ४०० ०३२.
दिनांक : ३० एप्रिल, २०१३.

वाचा : शासन परिपत्रक, ग्राम विकास व जलसंधारण विभाग, मंत्रालय,

१) क्र. बैठक-४४०७/प्र.क्र.६७/जल-२०, दिनांक ३ मार्च, २००८.

२) क्र. अप्रक्षे -२००८/प्र.क्र.२१/जल-२०, दिनांक ७ मे, २००८.

३) यशदा, पुणे यांचे क्र. राग्राविस/पाव्यके/१३/प्रकल्प निर्गमन-हरियाली/२०१३.दि.१६/४/२०१३ चे पत्र.

प्रस्तावना

केंद्र शासन पुरस्कृत पाणलोट विकास मार्गदर्शक सूचना (सुधारित २००१) व हरियाली २००३ च्या मार्गदर्शक सूचनानुसार महाराष्ट्र राज्यात अवर्षण प्रवण क्षेत्र विकास कार्यक्रम आणि एकात्मिक पडीक जमीन विकास कार्यक्रमाची अंमलबजावणी प्रगतीत आहे. त्यानुसार पुढीलप्रमाणे कार्यक्रम राज्यात राबविण्यात आला आहे.

योजना	जिल्हा संख्या	सूक्ष्म पाणलोट संख्या	प्रकल्प क्षेत्र (हेक्टर)	प्रकल्प मूल्य (रु.कोटीत)
पाणलोट विकास मार्गदर्शक सूचना २००१ नुसार अवर्षण प्रवण क्षेत्र विकास कार्यक्रम	२५ जिल्हे १४९ तालुके	१४०३	७१८५७७	४००
हरियाली मार्गदर्शक सूचना २००३ नुसार अवर्षण प्रवण क्षेत्र विकास कार्यक्रम	२५ जिल्हे १४९ तालुके	१३९५	७२३४९३	४१८
एकात्मिक पडीक जमीन विकास कार्यक्रम	२९ जिल्हे	८४ प्रकल्प (सन १९९९-२००३ = २० सन २००३-२००६ = ६४)	५१५०६३	२९७

या अनुषंगाने केंद्र शासनाच्या ग्रामीण विकास मंत्रालयाच्या हरियाली मार्गदर्शक सूचनांचा मराठी अनुवाद संदर्भ दिनांक ३ मार्च, २००८ च्या परिपत्रकानुसार निर्गमित करण्यात आला आहे. सदरहू सूचना बऱ्याच अशी व्यापक व विस्तृत आहे. या मार्गदर्शक सूचनांच्या अनुषंगाने क्षेत्रीय स्तरावर प्रभावी अंमलबजावणी होण्याच्या दृष्टीने मार्गदर्शक सूचनातील अधिक स्पष्टीकरणात्मक सूचना (Working Guidelines) संदर्भाधीन दिनांक ७ मे,२००८ च्या परिपत्रकानुसार निर्गमित करण्यात आल्या आहेत.

२. केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक सूचनानुसार विकसित झालेले पाणलोट दुरुस्ती व देखभालीसाठी ग्रामपंचायतीकडे हस्तांतरण करणे, पाणलोट समाप्ती निर्गमन (Exit Protocol) अनुषंगाने राज्य शासनाने धोरण ठरविणे असे केंद्र शासनाचे निर्देश असल्याने प्रकल्प समाप्ती निर्गमनाबाबत (Exit Protocol) यशदा, पुणे यांचे स्तरावर कार्यशाळांचे आयोजन केले होते. त्यात जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा, प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरण (शासकीय/अशासकीय) व कार्यक्रमासंबंधी विविध विभागाचे प्रतिनिधी यांची मते जाणून घेण्यात आली. त्यानुसार यशदा, पुणे यांनी प्रकल्प समाप्ती निर्गमन (Exit Protocol) च्या अनुषंगाने करावयाच्या कार्यवाहीबाबतचा आराखडा राज्य शासनास संदर्भाधीन अ.क्र.३ येथील दिनांक १६ एप्रिल,२०१३ च्या पत्रान्वये सादर केला आहे.

शासन निर्णय

केंद्र पुरस्कृत पाणलोट विकास मार्गदर्शक सूचना (सुधारित २००१) व हरियाली २००३ च्या मार्गदर्शक सूचनानुसार अवर्षण प्रवण क्षेत्र विकास कार्यक्रम आणि एकात्मिक पडीक जमीन विकास कार्यक्रमांतर्गत पूर्ण होणारे सर्व पाणलोट/प्रकल्पांचे प्रकल्प समाप्ती निर्गमन (Exit Protocol) अंतर्गत विविध टप्प्यावरील कार्यवाही पूर्ण करुन प्रकल्पांचे हस्तांतरण ग्रामपंचायतीस करणे बंधनकारक आहे. प्रकल्प समाप्ती निर्गमनाची करावयाची कार्यवाही व त्याबाबत सादर करावयाची माहिती / प्रपत्रे याबाबत राज्यातील सर्व जिल्हांमध्ये एकसूत्रता असणे आवश्यक आहे. त्यानुसार, यशदा, पुणे यांनी सादर केलेला मसुदा शासनाच्या स्तरावर अंतिम करुन सोबत प्रकल्प समाप्ती निर्गमन (Exit Protocol) मार्गदर्शक सूचना निर्गमित करण्यात येत आहेत.

२. त्यानुसार अवर्षण प्रवण क्षेत्र विकास कार्यक्रम व एकात्मिक पडीक जमीन विकास कार्यक्रम राबविलेल्या गावातील पाणलोट काम पाहणाऱ्या ग्राम पाणलोट समित्या, ग्रामपंचायती, पाणलोट विकास पथक, प्रकल्प कार्यान्वयन अधिकारी यांनी सोबतच्या मार्गदर्शक सुचनांनुसार विहित कालावधीत निर्गमनाची कार्यवाही करावी तसेच मुद्देनिहाय/प्रपत्र निहाय माहिती जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणेकडे कालबध्दरित्या सादर करावी. तसेच जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा यांनी प्रत्येक योजनानिहाय/बॅचनिहाय प्रकल्प समाप्ती निर्गमन (Exit Protocol) अहवाल केंद्र शासनास विहित कालावधीत सादर केले जातील व त्याची माहिती संबंधित विभागीय आयुक्त यांना सादर होईल याबाबत दक्षता घ्यावी. सदरहू कार्यवाही योग्य प्रकारे होण्यासाठी उपायुक्त(विकास) यांनी संनियंत्रण ठेवावे.

३. सर्व विभागीय आयुक्त यांनी त्यांचेकडील जिल्ह्यांच्या योजनानिहाय/बॅचनिहाय समाप्ती निर्गमन अहवालाची माहिती एकत्रितरीत्या शासनास सादर करण्याची दक्षता घ्यावी.

४. सदरहू शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संगणक सांकेतांक 201304301203451420 असा आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावांने,

(सुनिल चव्हाण)
उप सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रति,
मा. राज्यपाल यांचे खाजगी सचिव,

मा. मुख्यमंत्री यांचे खाजगी सचिव,
मा. उपमुख्यमंत्री यांचे खाजगी सचिव,
मा. मंत्री व मा. राज्यमंत्री यांचे खाजगी सचिव (जलसंधारण),
मा. मुख्य सचिव,
अपर मुख्य सचिव/प्रधान सचिव(वित्त/वने/ग्राम विकास व पंचायत राज/कृषि/रोजगार व स्वयंरोजगार/जलसंधारण)
महासंचालक, माहिती व जनसंपर्क, मुंबई(प्रसिद्धी करीता),
विभागीय आयुक्त (सर्व),
आयुक्त(कृषि), कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे,
जिल्हाधिकारी(सर्व)
प्रधान मुख्य वनसंरक्षक, महाराष्ट्र राज्य, नागपुर,
प्रधान मुख्य वनसंरक्षक व महासंचालक, सामाजिक वनीकरण, पुणे,
महासंचालक, यशवंतराव चव्हाण विकास प्रशिक्षण संस्था, पुणे,
मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद (सर्व),
संचालक, वनामती, नागपूर,
संचालक, मृद्संधारण व पाणलोट क्षेत्र व्यवस्थापन, पुणे,
संचालक, भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा, पुणे,
संचालक, महाराष्ट्र सुदूर संवेदन केंद्र, नागपूर,
प्रादेशिक मुख्य वनसंरक्षक/वनसंरक्षक/उप वनसंरक्षक(सर्व),
मुख्य अभियंता, लघुपाटबंधारे (स्थानिकस्तर), पुणे,
उपायुक्त(विकास), विभागीय आयुक्त कार्यालय (सर्व),
प्रकल्प संचालक, जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा (सर्व),
सहसंचालक(कृषि)(सर्व),
विभागीय कृषि सहसंचालक (सर्व),
मुख्य वन संरक्षक व उप महासंचालक, सामाजिक वनीकरण (सर्व),
उपसंचालक, सामाजिक वनीकरण(सर्व),
जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी(सर्व),
जिल्हा कोषागार अधिकारी(सर्व),
महालेखापाल१/२, महाराष्ट्र, मुंबई व नागपूर,
अप्पर संचालक, एकात्मिक ग्रामीण विकास कक्ष,
मातृसेवाभावी संस्था(सर्व),
सर्व सहसचिव/उप सचिव/अवर सचिव/कार्यासन अधिकारी, ग्राम विकास व जलसंधारण विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
निवडनस्ती-जल-२०, ग्राम विकास व जलसंधारण विभाग, मंत्रालय, मुंबई.

आमचे ध्येय

''राज्यातील जनतेचा समतोल व शाश्वत विकास
साधणाऱ्या लोकाभिमुख सुप्रशासनाला प्रशिक्षणाच्या
माध्यमातून सतत उत्तेजन देणे व सक्षम बनविणे
हे आमचे ध्येय आहे.
प्रशासकीय अधिकारी, सामाजिक संस्था व
लोकप्रतिनिधींना उपयोजित संशोधनावर आधारित
अनुभवसिध्द ज्ञान, सुयोग्य तंत्रज्ञान व आवश्यक कौशल्य
कल्पक प्रशिक्षणाद्वारे देण्यास आम्ही वचनबद्ध आहोत.''

पाणलोट व्यवस्थापन केंद्र
राज्य ग्रामीण विकास संस्था
यशवंतराव चव्हाण विकास प्रशासन प्रबोधिनी
राजभवन आवार, बाणेर रोड,
पुणे - ४११ ००७
दूरध्वनी: (०२०) २५६०८१३६/१३७/१४८
e-mail : **wdmc.yashada@gmail.com**